

MEJRA SOFTIĆ

Islamski pedagoški fakultet, Univerzitet u Zenici

KONTRASTIVNA ANALIZA ARAPSKJE SINTAKSE U BOSANSKIM GRAMATIKAMA ARAPSKOG JEZIKA

Sažetak

Gramatike arapskog jezika pisane bosanskim jezikom bilježe različite metodološke pristupe u izučavanju arapske sintakse. Samo u dvije gramatike o sintaksi se govori zasebno i u širem kontekstu njezinog razumijevanja, dok se sintaksa rečenice u većini gramatika uglavnom izučava selektivno i za praktične potrebe uvezivanja elemenata morfosintakse u rečenice različitog obavijesnog karaktera i gramatičke strukture. S obzirom na prirodu kriterija kojima se autori ovih izvora koriste u klasifikacijama i analizama arapske sintakse, s jedne strane, te tradicionalne kriterije kojima se rukovode arapski autori, kako u klasičnim tako i savremenim gramatikama, s druge strane, namjera ovog rada jeste da utvrdi stepen zastupljenosti sintaksičkih analiza u gramatikama arapskog jezika na bosanskom jeziku te metodološke obrasce koje njihovi autori slijede u klasifikacijama rečenice. Također nastojimo da na temelju uporednih analiza klasičnih i savremenih izvora ukažemo na metodologiju i kriterije kojima se arapski autori tradicionalno rukovode u interpretacijama i klasifikacijama rečenice, a kako bismo mogli ocijeniti opravdanost pristupa u njihovim klasifikacijama i analizama u bosanskim gramatikama arapskog jezika.

Ključne riječi: arapska sintaksa, rečenica, kriteriji klasifikacija, sintaksičke analize, klauze.

Uvod

Tradicionalno njegovanje kulture izučavanja i pouke orijentalnih jezika u Bosni i Hercegovini pa i šire, dio je njezine baštine i snažan je odraz kulturološkog identiteta ovih prostora. Kao mediji orijentalno-islamske kulture i bogatog književnog naslijeđa koje baštinimo na ovim jezicima, orijentalni jezici bilježe veoma dug kontinuitet izučavanja u BiH. S obzirom na broj obrazovnih i kulturnih institucija koje se danas na neki način bave izučavanjem ovih jezika ili promoviranjem značaja njihovog učenja, sigurno je da svjedočimo procesu njihovog daljeg osnaživanja na našim prostorima.

U poređenju sa druga dva, arapski jezik je dugo ostao najprisutniji u obrazovanju, te su za potrebe učenika i nastavnika nastajali priručnici, različiti udžbenici i gramatike arapskog jezika, a najveći broj njih je do danas sačuvan i ima vrlo aktivnu upotrebu. Metodološki pristupi u analizama strukture

arapskog jezika skoro su identični u svim ovim izvorima i uvijek su imali snažan odraz u kreiranju nastavnih planova na svim nivoima učenja ovog jezika. Može se slobodno kazati da oni, bez obzira na period svog nastanka i na činjenicu da su često pisani po uzoru na metodologiju gramatika arapskog jezika na nekom od evropskih jezika, još uvijek diktiraju standarde i dinamiku usvajanja arapskog jezika u našim obrazovnim institucijama.

Iako se bave temeljnim načelima baznih lingvističkih disciplina, doprinos ovih gramatika i udžbenika u prihvatljivom ovladavanju strukturom arapskog jezika zasigurno je nemjerljiv. U osnovi, najviše pažnje posvećuje se fonetško-fonološkim zakonitostima i ortografiji, morfologiji i morfosintaksi, u starijim gramatikama sintaksi samo djelimično, dok se u najnovijoj gramatici Teufika Muftića,¹ sintaksičkim analizama nastoji pristupiti vrlo sistematično. Imajući u vidu prirodu kriterija kojima se autori ovih izvora koriste u klasifikacijama i analizama arapske sintakse, s jedne strane, te tradicionalne kriterije kojima se rukovode arapski autori kako u klasičnim tako i savremenim gramatikama, s druge strane, namjera ovog rada jeste da utvrdi stepen zastupljenosti sintaksičkih analiza u gramatikama arapskog jezika na bosanskom jeziku, te metodološke obrasce koje njihovi autori slijede u klasifikacijama rečenice. Terminu *sintaksa* ovdje pristupamo u kontekstu njegovog tradicionalnog razumijevanja. Naime, iako je danas u lingvističkim krugovima moderno da se govori o sintaksi riječi (*tagmemika*), sintaksi spojeva (*sintagmemika*) i sintaksi rečenice (*kontagmemika*)², termin *sintaksa* još uvijek prvenstveno konotira na samu rečenicu, analizu funkcija njezinih sastavnih dijelova, njihovih međusobnih odnosa i veza, te shodno tome, utvrđivanje različitih tipova rečenica.

Kao direktni povod za ovu vrstu analize poslužili su nam i nastavni planovi pouke arapskog jezika na našim i univerzitetima u bližoj regiji, prema kojima se sintaksa arapskog jezika, a u osnovi je riječ o sintaksi rečenice i odnosima koordinacije i subordinacije, izučava na završnim godinama studija. Metodologija utvrđivanja sadržaja i načina poučavanja ovog predmeta uglavnom počiva na principu preslikavanja sadržaja sintakse rečenice koji nalazimo u bosanskim ili nekim evropskim gramatikama arapskog jezika, a ne na temelju uvida u izvorna tumačenja rečenice u arapskom jeziku. Samo površnim poređenjem načina interpretacija arapske sintakse, tj. rečenice u prvim izvorima u odnosu na izvorna arapska tumačenja, uočava se veliki nesklad i nedosljednost koji upućuju na zaključak da cilj evropske arabistike u suštini i nije izvorno izučavanje arapske sintakse nego iznalaženje i prepoznavanje sintaksičkih elemenata maternjeg jezika, a prije svega prirode

1 Teufik Muftić, *Gramatika arapskoga jezika*, Sarajevo: Ljiljan, 1998.

2 Ivo Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.

gramatičkog odnosa između klauza unutar složene rečenice, na korpusu arapske rečenice, što za posljedicu ima da se vrste arapskih rečenica nerijetko utvrđuju i interpretiraju shodno sintaksičkim zakonitostima maternjeg jezika.

Kako bismo mogli ocijeniti opravdanost pristupa u klasifikacijama i analizama sintakse u bosanskim gramatikama arapskog jezika, nastojat ćemo da na temelju uporednih analiza klasičnih i savremenih izvora ukažemo na metodologiju i kriterije kojima se arapski autori tradicionalno rukovode u interpretacijama i klasifikacijama rečenice, kao i na njihova pozitivna pomjeranja prema savremenim uzusima sintaksičkih svrstavanja.

Metodologija izučavanja i klasifikacije arapske rečenice u bosanskim gramatikama arapskog jezika³

Prije same analize pristupa u interpretacijama arapske rečenice u ovim gramatikama, smatramo neophodnim da se kratko osvrnemo na općelingvističke klasifikacije rečenice. Naime, u izučavanju strukture i vrsta rečenice kao osnovne jedinice sintakse, poznato je da savremena lingvistika općenito polazi od dva temeljna kriterija, a to su obavijesni (komunikacijski) i strukturni (gramatički).

S obzirom na to kakav se komunikacijski cilj želi postići upotrebom rečenice, markiraju se izjavne (potvrdne ili negativne), upitne i poticajne rečenice pri čemu se poticaj najčešće realizira kao zapovijed, zahtjev, molba, poziv, upozorenje ili dopuštenje. S obzirom na kriterij gramatičke strukture, tj. gramatičkog sastava ili broja sastavnih dijelova, rečenica je podijeljena na prostu i složenu, a u ovisnosti od prirode gramatičkog odnosa između klauza unutar složene rečenice utvrđuje se odnos koordinacije ili parataksa i odnos subordinacije ili hipotaksa. Koordinacija kao neovisni odnos između klauza podrazumijeva sastavne, rastavne i suprotne rečenice, dok subordinacija kao zavisni odnos između klauza podrazumijeva objekatske, adverbijalne (mjesna, vremenska, načinska, poredbena, uzročna, posljedična, namjerna, pogod-

3 S obzirom na stepen zastupljenosti analiza i klasifikacija rečenice u arapskom jeziku, u istraživanju smo se bazirali na slijedeće gramatike: Teufik Muftić, *Gramatika arapskoga jezika*, Sarajevo: Ljiljan, 1998; Rade Božović, *Udžbenik arapskog jezika sa vježbankom i rječnikom*, Sarajevo: Svjetlost, 1984; Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić, Mehmed Handžić, *Gramatika arapskog jezika, I-II*, Sarajevo: Svjetlost, 1984; Adila Begović, *Arapski jezik* (od 1.- 4. razreda srednje škole), Sarajevo: Ljiljan, 1997; Bilal Hasanović, *Praktikum arapske gramatike*, Zenica: Islamski pedagoški fakultet, 2006. Iako odavno ne bilježi primjenu, kratko ćemo se osvrnuti i na prvu gramatiku arapskog jezika napisanu na bosanskom jeziku. Naslovljena je kao *Gramatika i vježbenica arapskoga jezika*, autori su A. Kadić i A.H. Bulić, izdavač je Naklada pisaca iz Sarajeva i Mostara, a štampana je 1907. godine.

bena, dopusna) i atributske rečenice.⁴ Pozivajući se na Rikarda Simeona, T. Muftić⁵ nezavisno-složenim rečenicama priključuje još i isključnu i zaključnu rečenicu, a zavisno-složenim rečenicama subjektnu, predikatnu i apozitivnu, posebno izdvajajući odnosnu i izričnu rečenicu uz napomenu da,“ (...) shodno svojoj funkciji, odnosna rečenica može biti subjektna, atributivna ili apozitivna, (...) a izrična subjektna, predikatna, objektna i atributna.“⁶

Samo u dvije bosanske gramatike arapskog jezika i to autora Šaćira Sikirića i drugih (1984) i Teufika Muftića (1998), o sintaksi se govori zasebno i u širem kontekstu njezinog razumijevanja - kao lingvističke discipline koja istražuje principe i pravila po kojima se riječi slažu u nizove koje ona raspoznaje kao jedinice svoje analize. Tako je drugi dio gramatike Š. Sikirića i drugih isključivo posvećen sintaksi (*'ilm al-naḥw*) koju autori, po uzoru na arapske gramatičare klasificiraju na sintaksu imena, sintaksu glagolskih oblika i sintaksu čestica. Iako na samom početku prvog dijela gramatike vrlo kratko i iz čisto praktičnih potreba predstavljaju imensku i glagolsku rečenicu,⁷ o rečenici označenoj terminom „ *al-ḡumla ili al-kalām*“, Š. Sikirić i drugi šire govore naknadno i na samom kraju. U generalnoj podjeli rečenice na imensku (*al-ḡumla al-ismiyya*) i glagolsku (*al-ḡumla al-fi'liyya*), u poređenju sa ostalim bosanskim autorima gramatika arapskog jezika, ovi autori jedini slijede formalni kriterij (*al-miḥwar al-laḏziyy*) tradicionalne arapske gramatike koji za polazišnu osnovu razlikovanja imenske i glagolske rečenice ne uzima leksičko značenje predikata, nego vrstu riječi kojom rečenica započinje.⁸ Ovakav pristup omogućava im da u analizi imenske rečenice, kao zasebnom ekskluzivitetu arapskog jezika, primjenjuju principe koji su, uz izuzetak mišljenja manjeg broja arapskih autora, standardi u izvornim analizama rečenice arapskog jezika, a što se posebno odnosi na utvrđivanje

4 Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000.

5 T. Muftić, op.cit., 620-628.

6 Ibid, 628.

7 Vidjeti Š. Sikirić i drugi, op.cit., I, 23.

8 Uobičajeni kriterij podjele rečenica na imensku i glagolsku, u domenu opće lingvistike, utemeljen je na leksičkom značenju predikata koje diktira i obavijesni karakter cijele rečenice. Ukoliko je leksičko značenje predikata obilježeno neglagolskom leksemom, takva rečenica se naziva imenskom i u zavisnosti od njezine funkcije, obavijesni karakter ovakve rečenice jeste konstatacija, tvrdnja, pitanje da (li) se određeno svojstvo, stav ili stanje pripisuju nekome ili nečemu pri čemu njezinu temporalnu vrijednost određuje sam kontekst, ili se ona postiže upotrebom nekog priloga za vrijeme. Obilježavanje leksičkog značenja predikata glagolskom leksemom podrazumijeva glagolski predikat i glagolsku rečenicu pošto njezin obavijesni karakter implicira glagolsku radnju "(...) lokaliziranu u određeno vrijeme, promatranu u izvjesnom trajanju, pripisanu određenom subjektu i eventualno usmjerenu prema nekom objektu, ili poblizje označenu raznim rečeničnim dopunama." (T. Muftić, op.cit., 605).

vrsta i analizu njezinog predikata. Tako rečenicu tipa زيد مات أبوه (*Zejdov otac je umro*) smatraju imenskom u kojoj funkciju imenskog predikata ima cijela glagolska rečenica. Pod zasebnim naslovima i ne utvrđujući nikakve kriterije, oni dalje govore o negativnoj (*al-ġumla al-nāfiyya*), upitnoj (*al-ġumla al-istifhāmiyya*), odnosnoj (*al-ġumla al-wašfiyya*), tj. relativnoj rečenici, rečenici stanja (*al-ġumla al-ḥāliyya*) koju detaljno obrađuju prethodno u sintaksi padeža, te pogodbenoj rečenici (*al-ġumla al-šarṭiyya*). Kratko se osvrću na infinitivnu rečenicu (*al-ġumla al-mašdariyya*) koja kao *al-mašdar al-mu'awwal* ima funkciju subjekta imenske rečenice, npr.: أن تراجعوا الدروس قبل الامتحان مفيد لكم tj. مراجعة الدروس قبل الامتحان مفيد لكم. *(Korisno vam je prije ispita da ponavljate lekcije)*.⁹ Također su jedini autori koji, iako na samom kraju, govore o *deklinabilnim rečenicama* (*al-ġumal allatī lahā maḥall min al-'i'rāb*), vrsti rečenica koja je ostala jedno od najprepoznatljivijih osobnosti arapske gramatike općenito.¹⁰

Kao autor najopsežnije gramatike arapskog jezika na bosanskom jeziku, Teufik Muftić nastoji dati i najdetaljnije analize sintakse, dijeleći je na sintaksu imena, sintaksu padeža, sintaksu brojeva, sintaksu glagola, sintaksu čestica i sintaksu rečenice.¹¹ U analizama i klasifikacijama rečenice u arapskom jeziku u potpunosti se povodi općelingvističkim kriterijima i stavovima zapadnoevropskih orijentalista, pozivajući se na R. Simeona, C. Brockelmana, R. Blachera, Reckendorfa i Casparya, ne spominjući niti jednog arapskog autora ili kriterije koji su aktuelni u njihovom promišljanju rečenice.¹² Iako ova gramatika ima veliki doprinos u razumijevanju modela realizacija različitih tipova rečenica bosanskog jezika u arapskom jeziku, naročito u pogledu upotrebe zasebnih veznih sredstava, analizirajući prirodu kriterija prema kojima ih on dijeli, stječe se dojam da se u tom smislu može staviti znak jednakosti između prirode i strukture rečenice u bosanskom i arapskom jeziku, te da skoro svaki model podjele rečenice u našem jeziku može biti primijenjen i na rečenicu u arapskom jeziku. S obzirom na osobitost i raznovrsnost strukture arapske rečenice, ne negiramo takvu mogućnost, ali ovakvo gledanje na podjelu rečenica nije svojstveno arapskoj gramatici i ne odražava duh arapskog jezika.

U klasifikacijama rečenice, posebno složene, već prema ustaljenim i prethodno spomenutim općelingvističkim kriterijima, autor svaki put navodi

9 Generalni stav arapskih lingvista o vrsti subjekta imenske rečenice jeste da on ne može biti u formi rečenice nego uvijek u formi ispoljenog imena (*ism šarīḥ*) ili prvobitnog masdara (*al-mašdar al-mu'awwal*). Kada se pojavi infinitivna rečenica na mjestu subjekta imenske rečenice, ona se ne smatra subjektom kao rečenica, nego kao infinitiv koji može da stoji umjesto nje. Detaljnije vidjeti: 'Abduhu al-Rāġihī, *al-Taṭbīq al-naḥwī*. Rijad: Maktaba al-ma'ārif, 1999, 87.

10 Detaljnije vidjeti: Š. Sikirić i drugi, op.cit., II, 96-105.

11 Vidjeti: T. Muftić, op.cit., 391-655.

12 Vidjeti: ibid., 594-655.

modele njezine realizacije u arapskom jeziku. U odnosu na arapske autore, daje neuobičajenu podjelu proste rečenice. Prema funkciji koju imaju, dijeli ih na uzvične (*al-ġumal al-ta'aġubiyya*), izjavne (*al-ġumal al-'iġbāriyya*) i upitne (*al-ġumal al-istifhāmiyya*), a uzvične na rečenice osjećanja (*al-ġumal al-inšā'iyya*), optativne (*al-ġumal al-du'ā'iyya*), prohibitivne (*al-ġumal al-ḥazriyya*) i poticajne rečenice (*al-ġumal al-tanšīṭiyya*), uvodeći terminologiju koja u aktuelnim klasifikacijama rečenice u arapskim izvorima, kao što ćemo vidjeti u narednom odjeljku, ili uopće nije prisutna ili se ponekad odnosi na drugi tip rečenica. U klasifikaciji izjavne rečenice na imensku i glagolsku slijedi kriterij leksičkog značenja predikata, dok imensku rečenicu uvedenu glagolom *kāna wa 'aḥawātuha* naziva *glagolskom s imenskim predikatom*, čime se u potpunosti udaljio od mišljenja većine arapskih gramatičara.¹³

Vrste zavisnih i nezavisnih rečenica utvrđuje na temelju vrste veznih sredstava, odnosno prirode gramatičkog odnosa između klauza. Prilikom imenovanja ovih rečenica na arapskom jeziku, u upotrebi je terminologija koja je zaista neuobičajena za izvornu arapsku rečenicu, npr. *al-ġumal al-badaliyya* za apozitivnu rečenicu, *al-ġumal al-makāniyya* i *al-ġumal al-zamāniyya* za mjesnu i vremensku rečenicu, *al-ġumal al-ġā'iyya* za namjernu rečenicu i sl., dok npr. za subjekatsku, načinsku, posljedičnu i dopusnu rečenicu uopće ne koristi arapsku terminologiju.

S obzirom na to da su pisane za niže nivoe pouke arapskog jezika, gramatike autora Radeta Božovića, Adile Begović i Bilala Hasanovića, rečenicu u arapskom jeziku izučavaju selektivno. Dinamika njihovog usvajanja diktirana je praktičnim potrebama uvezivanja elemenata morfosintakse u rečenice različitog obavijesnog karaktera i gramatičke strukture, zbog čega nisu situirane u širi kontekst sintakse, niti se bilježe posebni kriteriji njihove klasifikacije. Tako se u gramatici prvog autora govori o modelima realizacije imenske i glagolske rečenice, odnosne, upitne, pogodbene, načinske, vremenske, namjerne, uzročne rečenice, te rečenice izuzimanja. Za razliku od ostalih autora bosanskih gramatika arapskog jezika, on izjavnu rečenicu (*al-ġumal al-ḥabariyya*) dijeli na *konjuktivnu* (*al-ġumal al-ḥabariyya al-waḍ'iyya*) i *indikativnu* (*al-ġumal al-ḥabariyya al-ḥaqīqiyya*) i u pojašnjenju njezine semantike približava se stajalištima arapskih autora. Govori i o tzv. *glagolsko-imenskoj rečenici* (*al-ġumla al-ismiyya al-fi'liyya*), koja je u izvornoj arapskoj gramatici kao takva neprepoznatljiva jer je, prema mišljenju većine arapskih gramatičara, riječ o imenskoj rečenici koja na mjestu imenskog predikata ima glagolsku rečenicu.¹⁴

13 Ibid., 608.

14 Vidjeti: Rade Božović, op.cit., 53.

U *Praktikumu arapske gramatike* Bilala Hasanovića i pod naslovom *Rečenica*, daju se osnovne naznake upitne, odnosne, pogodbene, vremenske i rečenice izuzimanja. Njihove interpretacije baziraju se na markiranju veznih sredstava kojima se uvode ove vrste rečenica. U četiri udžbenika arapskog jezika autorice Adile Begović, također se u selektivnoj formi daju temeljne odrednice osnovnih tipova rečenica u arapskom jeziku kao što su imenska i glagolska, upitna, negativna, vremenska, namjerna, uzročna, izjavna, pogodbeni i infinitivna rečenica, bez uvođenja posebnih kriterija u njihovoj klasifikaciji.

Drugi dio gramatike A. Kadića i A.H. Bulića posvećen je sintaksi arapskog jezika u širem smislu. Po uzoru na arapske gramatičare, dijele je na sintaksu imena, sintaksu glagola, sintaksu čestica i sintaksu padeža. O rečenici govore također na samom kraju. U podjeli rečenice na imensku i glagolsku, slijede formalni kriterij tradicionalne arapske gramatike i s obzirom na to da je riječ o vrlo sažetoj gramatici, oni, kao što je to slučaj i u prethodnim gramatikama, govore samo o onim rečenicama, koje u poređenju s maternjim jezikom bilježe zasebne modele ispoljavanja. To su negativna, upitna, odnosna, uslovna, infinitivna i rečenica stanja.¹⁵

Rečenica u klasičnim i savremenim arapskim izvorima – pozicioniranje, razumijevanje i osnovni kriteriji klasifikacije

Rečenica se u arapskom jeziku tradicionalno izučava u okviru veoma široke oblasti gramatike - *'ilm al-naḥw*, koju prevodimo terminom *sintaksa*. Pod okriljem ovog termina, u arapskoj gramatici se još od prvih značajnih istraživanja u jeziku pa sve do danas, a razumijevajući ih kao sastavne dijelove rečenice, na veoma detaljan način interpretiraju sve tri vrste riječi – imena, glagoli, partikule – s obzirom na njihova i morfološka i sintaksička obilježja, ali i sami modeli sintaksičkog ustrojstva kao i klasifikacije rečenice.¹⁶ Među arapskim gramatičarima postoje neslaganja u ograničavanju oblasti gramatike koja bi se trebala interpretirati pod terminom *naḥw*. Na jednoj strani su oni koji smatraju da on treba obuhvatati i morfološku i sintaksičku strukturu jezika, dok su na drugoj strani oni koji insistiraju na tome da se treba vezivati samo za izučavanje modela sintaksičkog ustrojstva arapskog jezika.¹⁷

15 Vidjeti: A. Kadić, A.H. Bulić, op.cit. 117-155.

16 Vidjeti npr.: 'Abbās Ḥasan, *al-Naḥw al-wāfī*, Kairo: Dār al-ma'ārif, 1966; Fahmī Ḥiğāzī, *'Ilm al-luġa al-'arabiyya*, Kuvajt: Wikāla al-maṭbū'at, 1973; 'As'ad al-Nādirī, *Naḥw al-luġa al-'arabiyya*, Bejrut: al-Maktaba al-'aṣriyya, 2010; 'Ādil Ḥalaf, *Naḥw al-luġa al-'arabiyya*, Kairo: Maktaba al-ādāb, 1994; 'Abduhu, Rāḡihī, op.cit.; Ġāzī Muḥtār Ṭalīmāt, *Fī 'ilm al-luġa*, Damask: Dār talās, 2000, idr.

17 Vidjeti: Fahmī Ḥiğāzī, op.cit., 60-61.

Tradicionalna arapska gramatika zadržala je specifičan pristup u izučavanju rečenice. Naime, ona sve do pojave al-Ġurġānīya i njegovog djela *al-Ġumal fī al-naḥw* te Ibn Hišāma i djela *al-'I'rāb 'an qawā'id al-'i'rāb* i *Muġnī al-labīb 'an kitāb al-'a'ārīb* ne bilježi niti jedno djelo koje u zasebnoj formi ili zasebnom dijelu neke gramatike interpretira rečenicu.¹⁸ Klasifikacije i zakonitosti strukturnog ustrojstva rečenice u arapskom jeziku interpretirale su se u okviru sintakse imena i njihovih padeža, glagola i sintakse čestica, a ovakav pristup bilježi se i danas u najvećem broju savremenih gramatika arapskog jezika.

U posljednjih nekoliko decenija, arapski jezik bilježi nekoliko važnih izvora koji se po prvi put bave isključivo interpretacijama rečenice - njezinom strukturom i klasifikacijama, te semantikom čestica koje diktiraju obavijesni karakter i prirodu odnosa unutar rečenica. Ono što je zajedničko za sve njih jeste da u svom naslovu uglavnom imaju decidan termin *ġumla*, te da analiza pojedinih vrsta riječi, kao što su partikule, prilaze isključivo s aspekta njihovih sintaksičkih funkcija.¹⁹

Rečenica se danas u arapskom jeziku uglavnom obilježava terminom *ġumla*, ali negdje i terminom *kalām*. U tradicionalnom razumijevanju ova dva pojma, arapski autori nisu uvijek imali identične stavove. Jedna grupa autora termin *ġumla* semantički i funkcionalno poistovjećuje sa terminom *kalām*, smatrajući da se oni odnose na isto, dok su na drugoj strani autori koji diferenciraju značenja iskaza koja se podvode pod jedan ili drugi termin. Zagovornici prvog stava su predstavnici tradicionalne arapske gramatike poput al-Mubarrada, za kojeg se inače smatra da je prvi i upotrijebio termin *ġumla*,²⁰ Ibn Ġinnīya, al-Zamaḥšarīya i drugih, koji u razumijevanju termina *kalām* i *ġumla* iznose identične stavove. Tako će Ibn Ġinnī za *kalām* kazati da je to „(...) svaki samostalan iskaz koji ima potpuno značenje, a kojeg gramatičari nazivaju i *ġumla* (...)”²¹, ili al-Zamaḥšarī koji smatra da je *kalām* “(...)

18 'Ayman 'Abd al-Razzāq, *Mabādi' 'asāsiyya fī fahm al-ġumla al-'arabiyya*, Damask: Dār Iqra', 2006, 10-11.

19 Vidjeti npr.: 'Ayman 'Abd al-Razzāq, op.cit.; Fāḍil Ṣ. Al-Samrā'ī, *al-Ġumla al-'arabiyya, ta'līfuhā wa 'aqsāmuha*, Dār al-Fikr, 2007; 'Aliyy 'Abū al-Makārim, *al-Ġumla al-ismiyya / al-Ġumla al-fi'liyya*, Kairo: Mu'ssasa al-Muḥtār, 2007; Muḥammad 'Abd al-Laṭīf, *Binā' al-ġumla al-'arabiyya*, Kairo: Dār Ġarīb, 2003; Muṣṭafā Ḥamīda, *Nizām al-irtibāṭ wa al-rabṭ fī tarkīb al-ġumla al-'arabiyya*, Kairo: Lūnġān, 1997; Fathiyya Ġazīzān, *Al-Ġumla al-mu'tariḍa wa dalālātuha fī al-luġa al-'arabiyya*. PhD Thesis, University of Malaysia, 2005; 'Abduhu al-Rāġihī, op.cit.

20 Arapski autori navode da Sībawayh, iako o rečenici govori isključivo u kontekstu predikativnog odnosa (*al-'isnād*), u svom djelu *al-Kitāb* niti jedamput nije upotrijebio termin *ġumla*. Vidjeti: 'Aliyy 'Abū al-Makārim, *al-Ġumla al-ismiyya*, Kairo: al-Muḥtār, 2007, 9.

21 Ibid., 22.

složeni iskaz od najmanje dvije riječi koje stoje u predikativnom odnosu, (...) a naziva se i *ḡumla*“.²²

Ibn Hišām se smatra prvim klasičnim gramatičarem koji je ukazao na neophodnost razlikovanja ova dva termina.²³ Naime, on smatra da se svaki *kalām*, kao jedna misaono završena cjelina, može interpretirati kao *ḡumla*, ali ne i u obrnutom smjeru, budući da je potpuno značenje osnovni preduvjet da se iskaz interpretira kao *kalām*, za razliku od termina *ḡumla*, koji prvenstveno pretpostavlja postojanje odnosa predikativnosti, ali ne obavezno i potpunog značenja, što se najčešće potkrijepljuje primjerima uslovne ili relativne rečenice u arapskom jeziku.²⁴ Iako većina arapskih gramatičara podržava ovakve stavove Ibn Hišāma, savim je primjetno da se u savremenoj arapskoj, kao i orijentalističkoj literaturi, vrlo rijetko prave razlike između ovih termina, te da se za oznaku rečenice jednako koriste tri termina: *ḡumla*, *kalām* ili *al-murakkab al-mufīd*.

Što se tiče klasifikacija rečenice, arapska gramatika je iskristalizirala dva kriterija koja su ostala jedine konstante u ovim podjelama koje su kroz historijski razvoj arapske sintakse u manjoj ili većoj mjeri varirale. Prvi kriterij je formalni (*al-miḥwar al-lafẓī*), a drugi kriterij deklinabilnosti ili fleksije rečenice (*al-miḥwar al-'i'rābī*) i oni su sve do danas ostali najprepoznatljivije obilježje arapske sintakse općenito.

Prema prvom kriteriju, rečenica se tradicionalno dijeli na imensku (*al-ḡumla al-ismiyya*) i glagolsku (*al-ḡumla al-fi'liyya*). Ovakav kriterij utvrdio je Sībawayh, podržao ga je i slijedio al-Mubarrad i svi drugi jezikoslovci iz perioda klasične arapske gramatike. Temelji se na vrsti riječi kojom započinje rečenica – imenu ili glagolu, isključujući tako njezinu semantiku i vrstu predikata, koja je u ostalim jezicima temeljna odrednica za ovakvu podjelu. Zbog toga je ovaj kriterij oduvijek bio predmetom diskusija o njegovoj utemeljenosti. Razlog tome je i taj što su protagonisti dvije najpoznatije gramatičke škole, Basrijske i Kufijske, također različito interpretirali vrste rečenice tipa *قام محمد* i *قام محمد* (*Muhammed je ustao*), pri čemu su prvi, rukovodeći se isključivo formalnim kriterijem, smatrali da je riječ o dvije različite rečenice - glagolskoj i imenskoj, dok su ih drugi, dajući prednost značenju nad formom, razumijevali kao čisto glagolske. U korist prvog stava svoje mišljenje je iznio i al-Ġurġānī, smatrajući da je rečenica tipa *قام محمد* složena imenska rečenica u kojoj se na mjestu imenskog predikata nalazi cijela glagolska rečenica.

22 Fāḍil Ṣ. Al-Samrā'ī, op.cit., 11.

23 Ibid., 12.

24 Ġamāl al-dīn ibn Hišām, *Muġnī al-labīb 'an kitāb al-'a'ārīb*, Bejrut: Dār al-fikr, 1992, 490.

Analizom novijih izvora arapske gramatike može se zaključiti da su Arapi u definiranju imenske i glagolske rečenice skloniji stavovima tradicionalne gramatike nego onima koji, u skladu sa savremenim evropskim lingvističkim učenjima, imenskom rečenicom smatraju samo predikativni spoj dvije ili više riječi imenskog značenja, zbog čega su nerijetko predmet žestokih kritika nekih savremenih gramatičara.²⁵

Smatrajući da se određene vrste iskaza u arapskom jeziku ne mogu podvesti niti pod jednu od ove dvije vrste, al-Zamaḥšarī je u svojoj klasifikaciji rečenica, imenskoj i glagolskoj rečenici dodao još prilošku ili adverbijalnu (*al-ḡumla al-ẓarfiyya*) i uslovnu rečenicu (*al-ḡumla al-šarfiyya*).²⁶

Za razliku od njega, Ibn Hišām rečenicu dijeli na imensku, glagolsku i prilošku rečenicu uz konstataciju da „ (...) uslovna rečenica ulazi u sastav glagolske rečenice.“²⁷ Nadalje, Ibn Hišām je, s obzirom na strukturu imenske rečenice, ustanovio i ovoj podjeli dodao i druge dvije vrste rečenica, tzv. *al-ḡumla al-kubrā* i *al-ḡumla al-ṣuḡrā*. Prva rečenica podrazumijeva širu imensku rečenicu koja na mjestu imenskog predikata ima imensku ili glagolsku rečenicu, npr.: زيد أبوه قائم – زيد قام أبوه (*Zejdov otac je ustao*), الحديقة أزهارها، (منفتحة، *Cvijecé u vrtu se rascvjetalo*), أنا أتيتك به، (*Ja ti ga dovodim*), dok druga podrazumijeva upravo rečenicu koja ima funkciju imenskog predikata, kao što su rečenice أزهارها منفتحة، قام أبوه، أبوه قائم, iz prethodnih primjera.²⁸ Rečenicu koju markira kao *al-ḡumla al-kubrā* dalje dijeli na *dātu al-waḡh*, i *dātu al-waḡhayn* u kojima dolazi do izolacije subjekta šire imenske rečenice, kao što je u prethodnim primjerima.²⁹

Priloškom ili adverbijalnom rečenicom smatra samo onu koja počinje nekim prilogom ili prijedložnom sintagmom, npr. زيد، أ عندك زيد، أ في الدار زيد، (*Da li je u kući / kod tebe / Zejd*), za razliku od al-Zamaḥšarīya koji rečenicu tipa زيد في الدار (*Zejd je u kući*) smatra također priloškom. Međutim, savremeni arapski lingvisti smatraju da je u osnovi riječ o imenskoj ili glagolskoj rečenici, u ovisnosti od vrste predikata koji se pretpostavlja u ovim vrstama rečenice.³⁰

Ibn Hišām je prvi arapski gramatičar koji rečenicu dijeli i prema kriteriju fleksije, odnosno njihove deklinabilne pozicije (*maḥall al-'i'rāb*) u rečenici, i

25 O ovome šire pogledati i elektronske publikacije :

صالح الدين الزعلاوي " فقه الجملة نحويا " na www.forsanelhaq.com/showtred.php?t,

عبد الله حسن الذنبيات " أصل الترتيب الجملة العربية " na www.alfusha.net/14012.html,

عبد المجيد عيسائي " الجملة في النظام اللغوي عند العرب " na www.dhifaaf.com/vb/showtred.php?t,

سامي عطا حسن " مفهوم الجملة، أنواعها و أغراضها البيانية " na www.arabic.almanhj.net/text.php

26 Vidjeti: Ibn Hišām, op.cit., 492; Fāḍil Ṣ. Al-Samrā'ī, op.cit., 157-161.

27 Ibn Hišām, op.cit., 492.

28 Ibn Hišām, op.cit., 493; 'A. Al-Nādirī, op.cit., 958; 'Abd al-Razzāq, op.cit., 63.

29 Detaljnije vidjeti: Ibn Hišām, op.cit., 499-500; 'Abd al-Razzāq, op.cit., 66-67.

30 Uporediti : Ibn Hišām, op.cit., 492. i 'Abd al-Razzāq, op.cit., 61.

to na rečenice koje su deklinabilne (*al-ḡumal allatī lahā maḥall min al- 'i'rāb*) i one koje nisu (*al-ḡumal allatī lā lahā maḥall min al- 'i'rāb*).³¹ U obrazloženjima ovog kriterija arapski gramatičari pojašnjavaju da fleksija, kao morfološka kategorija, i nije svojstvo rečenice, nego riječi u njihovoj pojedinačnoj formi. Međutim, u određenim slučajevima, glagol u arapskoj rečenici može biti zamijenjen izvedenim glagolskim imenom identičnog značenja i funkcije. U ovisnosti od sintaksičke funkcije, ovo ime stoji u jednom od tri padeža, te se za rečenicu sa takvom mogućnosti kaže da stoji na mjestu nominativa, genitiva ili akuzativa i da je ona deklinabilna. Tako je, pod određenim uvjetima, u arapskoj gramatici utvrđeno sedam vrsta deklinabilnih rečenica, a to su : imenska ili glagolska rečenica koje imaju funkciju imenskog predikata, rečenica stanja, neodređena odnosna rečenica, rečenica u funkciji direktnog objekta, rečenica koja stoji kao drugi član aneksije, a uvedena je nekim od priloga, glavna uslovna rečenica (*ḡawāb al-šarf*) i to kada je uvedena zasebnom vrstom čestica, te rečenica koja sa prethodnom stoji u sastavnom odnosu i tako prati njezinu deklinabilnost.

Iako postoje razlike u mišljenju oko vrsta rečenica koje nisu deklinabilne, u arapskoj literaturi se uglavnom navode slijedeće: rečenica kojom započinje iskaz, eksplikativna rečenica, umetnuta rečenica, određena odnosna rečenica, uslovna rečenica koja nije uvedena česticama i ne može se mijenjati skraćanim načinom tzv. *ḡumla ḡawāb al-šarf*, rečenica kojom se izriče zakletva i rečenica koja je u sastavnom odnosu sa nedeklinabilnom rečenicom.

Kada je riječ o drugim vrstama kriterija, oni su dosta neujednačeni i variraju od jednog do drugog autora. U suštini svi slijede tradicionalni formalni i kriterij deklinabilnosti rečenica, pozicionirajući ih u različite okvire i dodajući im ili oduzimajući određene vrste rečenice. Tako 'A. al-Rāḡihī³² smatra da osim imenske i glagolske rečenice ne postoji treća vrsta rečenica u arapskom jeziku, a da njihov poseban stil, semantika i oblik omogućavaju da ih specifikiramo i shodno tome drugačije nazovemo, ali da, u suštini, one ostaju ili imenska ili glagolska. I pored ovakvog stava, on ipak zasebno govori o rečenicama koje se odlikuju posebnim stilom (*al-ḡumal al-'uslūbiyya*), ubrajajući u njih *rečenicu izuzimanja, rečenicu dozivanja, imperativne rečenice, upitnu rečenicu, rečenicu čuđenja, hvale i kuđenja, uslovnu rečenicu i rečenicu zakletve*, a rečenice klasificira i s obzirom na njihovu deklinabilnost.³³

U savremenijim izvorima prednost se daje značenjskom ili funkcionalnom kriteriju prema kojem se rečenica dijeli na *al-ḡumla al-ḥabariyya* –

31 Detaljnije o izvornim tumačenjima deklinabilnih i nedeklinabilnih rečenica vidjeti: Ibn Hišām, op.cit.,500-558.

32 'A. al-Rāḡihī, op.cit., 85.

33 Ibid., 262-355.

obavijesna ili, kako se najčešće u bosanskim gramatikama arapskog jezika prevodi, potvrdna rečenica u kojoj navod može biti potvrđen kao tačan ili netačan i na *al-ğumla al-inša'iyya* - ekspresivna rečenica u kojoj potvrda navoda kao tačnog ili netačnog nije moguća. U prvu grupu ulaze *imenska i glagolska rečenica*, dok se druga grupa odnosi na jedanaest različitih rečenica kojima se izražava *naredba, zabrana, pitanje, želja, nada, dozivanje, zahtjev, zakletva, čuđenje, uslovnost i saglasnost ili dogovor*.³⁴

I u drugim arapskim izvorima se, također, primjenjuju savremeniji pristupi u podjeli rečenice u kojima se autori ne povode metodološkim pristupima svojstvenim evropskim jezicima i njihovim apliciranjem na arapski jezik. Ove podjele se u suštini temelje na uvidima u klasična i savremena istraživanja kod Arapa i prema njima, markiraju se slijedeći kriteriji utvrđivanja vrsta rečenice u arapskom jeziku: a) *kriterij predikativnosti (miḥwar al-'isnād)* prema kojem se rečenice dijele na imensku, glagolsku, prilošku i uslovnu; b) *kriterij sastava rečenice (miḥwar al-basāṭa wa al-tarkīb)* prema kojem one mogu biti proste i složene; c) *funkcionalni kriterij (al-miḥwaral-wazīfī)* prema kojem se utvrđuju obavijesne i ekspresivne rečenice; d) *kriterij atribucije (miḥwar al-waṣf)* koji utvrđuje vrste odnosnih rečenica; d) *kriterij deklinabilnosti (miḥwaral-'i'rāb)* kojim se utvrđuju vrste deklinabilnih i nedeklinabilnih rečenica. U poređenju sa orijentalističkim izvorima, ne možemo dakle negirati činjenicu da arapski gramatičari, također, dijele rečenice na proste i složene, ali se njihovo poimanje ovog kriterija, kao i modeli analize ovakvih rečenica, uveliko razlikuju. Složenom rečenicom smatraju svaku rečenicu u kojoj su subjekat ili predikat, ili neka njihova dopuna iskazana u formi rečenice ili masdara pa shodno tome utvrđuju tri vrste složenih rečenica: složenu imensku, složenu glagolsku i složenu imensku rečenicu uvedenu pomoćnim glagolom.³⁵ Također razlikuju nezavisnu (*al-ğumal al-maqṣūda li dātihā*) i zavisnu rečenicu (*al-ğumal al-maqṣūda li ġayr dātihā*), pri čemu se zavisne rečenice dijele u tri vrste: one koje su zavisne po svom porijeklu, one čija je zavisnost uslovljena specifičnim položajem ili partikulom koja ih uvodi i one čija se zavisnost pojavljuje uslijed izvještačenosti i nepravilnosti u formiranju određenog iskaza, pridružujući svakoj vrsti određeni tip zavisne rečenice.³⁶ Ono što je u ovom kontekstu važno naglasiti jeste činjenica da su arapski gramatičari još od najranijih sintaksičkih istraživanja uočavali da semantika upotrijebljenih veznika diktira prirodu odnosa između rečenica pa su stoga

34 Uporediti npr.: 'Āmir Bašir, *Tashīl al-naḥw*, Buffalo: Dār al-Sa'āda, 201, 6-9. i Al-Samrā'ī, op.cit., 170-182.

35 Faḥḥiyya Ġazīzān, op.cit.

36 O ovim vrstama koje u suštini imaju malo zajedničkog sa vrstama zavisnih rečenica u arapskom jeziku koje markiraju orijentalistički izvori, šire vidjeti Fāḍil Ṣ. Al-Samrā'ī, op.cit., 147-152.

veliku pažnju posvećivali sintaksi čestica, odnosno onome što se obilježava terminom *ma'ānī al-ḥurūf wa al-'adawāt*. Međutim, oni nazive rečenica koje se uvode nekom vrstom veznika nisu obavezno izvodili na temelju njihove semantike, kao što je to slučaj u orijentalističkoj literaturi.³⁷

Zaključak:

U arapskoj sintaksi ne postoje strogo utvrđeni kriteriji u klasifikacijama rečenice, što orijentalistima otvara mogućnost da, uz manje izuzetke, o njima često govore proizvoljno i na temelju zakonitosti koje opažaju u sintaksi maternjeg jezika. Uporodne analize klasičnih i savremenih arapskih izvora pokazuju da arapski jezik, u poimanju rečenice i njezinih klasifikacija, tradicionalno ipak baštini određene kriterije koji su odraz njegove unutrašnje logike, a na koje se ne mogu primijeniti kalupi evropskih lingvističkih učenja. U klasifikacijama rečenica danas kod arapskih gramatičara dominiraju formalni kriterij, koji se kod mnogih prihvata kao jedini ispravan i drugi, kriterij deklinabilnosti rečenica, koji u orijentalističkim tumačenjima rečenice ostaje potpuno zanemaren.

U bosanskim gramatikama arapskog jezika, izučavanje rečenice i prepoznavanje njezinih određenih vrsta, koje bilježe zasebne modele ispoljavanja u arapskom jeziku, uglavnom je diktirano praktičnim potrebama uvezivanja elemenata morfosintakse u rečenice različitog obavijesnog karaktera i gramatičke strukture, zbog čega nisu situirane u širi kontekst sintakse, niti se bilježe posebni kriteriji njihove klasifikacije. Izuzetak čini gramatika Teufika Muftića u kojoj se vrlo detaljno analiziraju najrazličitiji tipovi rečenice u arapskom jeziku, ali po uzoru na njihove općelingvističke podjele i stavove evropskih orijentalista. Iako trenutno predstavlja jedan od najkvalitetnijih i najobimnijih izvora za pouku arapskog jezika u našim obrazovnim institucijama, ova gramatika ne oslikava prirodu arapske rečenice, nego u osnovi teži iznalaženju i prepoznavanju sintaksičkih elemenata maternjeg jezika, a prije svega prirode gramatičkog odnosa između klauza unutar složene rečenice, na korpusu arapske rečenice. Imajući u vidu kompleksnost izvornog utvrđivanja tipova rečenica u arapskom jeziku, složene pristupe u analizama pojedinih rečenica i odnosa između njih, te brojna neslaganja arapskih lingvista, ova gramatika ostaje solidan izvor u početnom stadiju ovladavanja rečenicom u arapskom jeziku, ali uz obavezu nastavnika da ukazuje i na izvorna arapska tumačenja kako bi bio sačuvan duh i originalnost arapskog jezika.

37 O vrstama i semantici veznih sredstava u rečenici, detaljnije vidjeti: Muḥammad 'Abd al-Laṭīf, *Binā' al-ḡumla al-'arabiyya*, op.cit.; Muṣṭafā Ḥamīda, *Nizām al-irtibāṭ wa al-rabṭ fī tarkīb al-ḡumla al-'arabiyya*, op.cit. te 'Abd al-Razzāq, op.cit., 141-167.

Contrastive Analysis of Arabic Syntax in Bosnian Grammars of Arabic Language

Abstract:

Summary: Grammars of Arabic language written in Bosnian language include different methodological approaches to studying of Arabic syntax. Only two grammars deal with syntax separately and in a wider context of its understanding while sentence syntax is mainly discussed selectively, intended for practical needs of incorporating morphosyntax elements into sentences of different informational character and grammatical structure. Because of the nature of criteria used by authors in classifications and analyses of Arabic syntax on one hand, and traditional criteria followed by Arab authors, both in classical and modern grammars, on the other hand, the purpose of this paper is to determine presence of syntax analyses in Arabic language grammars written in Bosnian language, as well as methodological patterns applied by their authors in sentence classifications. It also attempts to use comparative analyses of classical and modern sources in order to indicate what methodologies and criteria Arab authors traditionally implement when interpreting and classifying sentences. The purpose is to estimate if their approach to classification and analysis in Bosnian grammars of Arabic language is justified.

Key words: Arabic syntax, sentence, criteria and classification, syntax analysis, clause.